

Háza, Zdeněk

Stav a struktura obyvatel na panství Sovinec ve světle soupisu daně z hlavy pro rok 1691

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická.
1994, vol. 43, iss. C41, pp. [55]-72

ISBN 80-210-0973-X

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/102571>

Access Date: 04. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ZDENĚK HÁZA

STAV A STRUKTURA OBYVATEL NA PANSTVÍ SOVINEC VE SVĚTLE SOUPISU DANĚ Z HLAVY PRO ROK 1691

Tricetiletou válkou na majetku i lidech těžce poškozené sovinecké panství, reprezentující před vpádem nepřátelských armád do země stý díl plochy, majetku i populace Moravy,¹ dokázalo dle jistě překvapivého svědectví vrchnostenských výkazů statistického stříhu restituovat nejpozději počátkem poslední čtvrtiny 17. století mírový stav i kvalitu populace.² Byť tu řádová vrchnost počátkem prosince 1643 — brzy po skončení několik týdnů trvajících obléhání a následném dobytí hradu Sovince Švédy — shledala jen 29 % osedlých poddanských hospodářství³ a následkem toho

¹ S později přivtělenými statky Horní a Dolní Sukolomí (1629), Dolní Dlouhou Loučkou (1707) a vesnicemi Valšovem a Kočovem, jež leží za řekou Moravicí a byly do roku 1681 počítány k slezské državě Bruntál, činila výměra půdy schopné výnosu podle *Statistische Übersicht der Herrschaft Eulenberg* z 15. 7. 1849, uloženého v DOZA/Mei 308 (Deutschenordens — Zentralarchiv, Abteilung Meistertum, Wien, Singerstrasse 7), 39 284 jiter 680 čtverečních sáhů, tj. asi 22 612 ha. Připojený náčrt plochy panství, jež vznikl zakreslením katastrů všech sem náležících lokalit, ocenil výměru tohoto zboží dle stavu z roku 1691 částkou 23 367 ha (s Dolní Dl. Loučkou 24 777 ha). Plocha Moravy včetně enkláv činila dle *Ottova slovníku naučného, díl XVII.*, s. 601, téměř 22 212 km².

² Háza Zdeněk: *Statistika osedlých a obyvatel na panství Sovinec v letech 1516 až 1681*, SPFFBU C 40, 1993, s. 23—49.

³ Procentuální částka osedlých ke konci roku 1643 byla stanovena z urbáře z roku 1618 a ze soupisu uloženého v DOZA/Mei 88/2 a datovaného 17. 12. 1643. Skrze evidentní strohost údajů nevzbuzuje příliš důvěry, zvláště když součty zde uvedených poustek, zkažených a osedlých gruntů vyjma osady Tylova neodpovídají urbáriálnímu stavu. Vysvětlení lze hledat v tom, že tuto evidenci autor pořídil z druhé ruky nebo ve spěchu na území obsazeném tehdy nepřítelem (stejně je evidováno 5 vesnic statku Bruntál, zatímco na zbytku bylo počítáno veškeré obyvatelstvo, DOZA/Mei 88/2) a ten se zasloužil o destrukci někdejší osedlostní struktury. Celkem tu bylo 219 poustek, 139 zkažených a 227 osedlých gruntů. U nich bylo shledáno 751 měřic osetých polí, 46 koní a 292 krav. V důsledku vojenských operací tu zemřelo 215 osob. Poustek ale bylo více, neboť mimo tabulku jsou vsí Křížov a obojí Sukolom charakterisovány jako „gantz agebrennt und oede“, Křivá s Plynkoutem jako „halb abgebrannt“, Sovinec, jež povstal z trosek až 1653, a Vajglov nejsou vůbec uvedeny.

sídelní hustota panství klesla v průměru k hodnotě 1,1 gruntu na plochu 1 km² tj. téměř až na samotnou mez zde roku 1516 evidované pozdně-středověké populační krize, kdy skrze téměř úplné vylidnění severovýchodní poloviny panství ještě počátkem 40. let 16. století připadal na 1 km² jeden grunt, již počátkem dubna 1650, tedy 3 a půl měsíce před definitivním odchodem Švédů ze Sovince, byla osedlost panství proti stavu z roku 1643 dvojnásobná.⁴ Z předválečného počtu poddanských usedlostí byl provoz obnoven na 62 0/0, proti 468 osedlým gruntům rozličné velikosti a kvality bylo v evidovaných lokalitách panství shledáno 281 poustek a vypálených míst.⁵ Na plochu 1 km² připadlo v průměru 2,2 gruntu. Poválečná obnova panství zejména v 50. a 60. letech postupovala neobvykle rychle za použití relativně malých investic vrchnosti.⁶ Rychlá restituce původního stavu živého a mrtvého poddanského inventáře a tomu odpovídající doplnění počtu obyvatel evidentně vděčily zejména návratu původního etnika na panství z okolních a v době války ne tak frekventovaných míst.⁷ Již v listopadu 1651 počet poustek klesl na 177 a vrchnost eviduje 535 hospodářů.⁸ Tehdy bylo na ploše 1 km² zhruba 2,6 gruntu. V srpnu 1653 sídelní hustota dosáhla hodnoty 2,8 při současném zápočtu 592 osedlých a 143 poustek. A tak v roce 1657, kdy byla na panství provedena první lánová vizitace, byla hustota osídlení na panství v porovnání se stavem z roku 1643 přinejmenším trojnásobná, což jen potvrzuje výhrady, které na adresu tohoto pro agrární i sociální dějiny Moravy důležitého pramene snesl František Matějek.⁹ Podle vrchnostenského sumáře z prosince 1662 mělo panství 28 selských a 9 zahradnických poustek,¹⁰ o dvě léta později vykázalo 33 pustých míst¹¹ a podle knihy předávacích protokolů z roku 1670 poslední 3 poustky byly shledány v Horní Sukolo-

⁴ Absenci poloviny obyvatel panství na jaře 1648 potvrzuje vrchnostenská relace slovy: „grösster Schad ist, dass nicht der halbe Theil Unterthanen sein, Uhrsach der Beschwerden seindt viel und wertlang, ich besorge, wo nicht ein Linderung geschicket, wirdt im khürtzer Zeit die Herrschaft ledig, den es wirdt am Leithen je länger je mehr aufgelegt“. *Bericht über Herrschaft Eulenberg. Himmelfahrt Christi Anno 1648*. DOZA/Mei 308.

⁵ DOZA/Mei 88/3. Bez zápočtu poustek v Sovinci a obojí Sukolomi, byl v těchto 2 vsích obyvatelé nalezi útočiště v rozvalinách svých stavení. O tom Spurný František: *Sovinecké panství a třicetiletá válka, Sborník prací k 70. univ. prof. dr. L. Hosáka*, Olomouc 1968, s. 53—65.

⁶ Irgang Winfried: *Freudenthal als Herrschaft des Deutschen Ordens 1622 až 1725*, Bonn — Godesberg 1971, s. 139.

⁷ Vedle Irganga W.: *tamtéž*, s. 115—120, 135—140, se migraci obyvatel v té době v hranicích německé jazykové oblasti věnuje podnes jedinečná práce Frantze Günthera: *Der Dreissigjährige Krieg und das deutsche Volk*, Jena 1940.

⁸ DOZA/Mei 88/2. Chybí zápočet poustek z městečka Sovince.

⁹ Matějek František: *Osídlení Moravy a třicetiletá válka, Sborník historický 24*, 1976, s. 61.

¹⁰ DOZA/Mei 88/3. Bez obojí Sukolomi mělo panství 722 osedlých a 4 488 obyvatel. Na grunt v průměru připadlo 6,22, na km² 22,2.

¹¹ Paseka 9, Horní Sukolom 7, Plynkout 6, Dolní Sukolom 3, Karlov, Křivá a Velká Štáhle po 2, Těchanov a Arnoltice po 1 poustce.

mi a v Těchanově.¹² K termínu druhé lánové vizitace, jež panství navštívila roku 1678, byl tento prostor poustek zcela prostý a lze předpokládat, že o 3 léta později, když řádová vrchnost sčítala obyvatele na svých statcích ve Slezsku a na Moravě, bylo na sovineckém panství dosaženo mírového stavu a kvality obyvatel.¹³

Jestliže si restituce následků pozdněstředověké populační krize dle našeho zjištění na Sovinci vyžádala dobu trvající několik desetiletí a čerpala ze zdrojů vnější kolonizace,¹⁴ jež sem podobně jako na okolní panství až do konce 16. století přiváděla osadníky ze vzdáleného Kladska a centrálního Slezska, ještě obdivuhodnější je obnova, kterou na Sovinci přes jistě extrémní míru zpustošení dokumentují vrchnostenská příznání. Díky jejich detailnímu provedení je však jisté, že obnovy populace v takto krátkých lhůtách nemohlo být dosaženo cestou přirozeného populačního růstu, neboť v příznáních 2. poloviny 17. století obsažené počty dětí jen mírně převyšují dvojnásobek evidovaného stavu žen, jež uvnitř usedlostí a v rámci rodin hospodáře či podruha zabezpečovaly proces biologické reprodukce.¹⁵ Vedle nemalého podílu reemigrantů takto panství za rychlý postup restituce ztratit vděčilo podobně jako tomu bylo počátkem 17. století i jisté prosperitě či hospodářské přitažlivosti, která na posud prázdná místa lákala osadníky z okolí i s jejich rodinami. To ale předpokládá, že lidé moravskoslezského pomezí jak v letech těsně sousedících s koncem války v tomto prostoru, tak i v jejím samotném průběhu prokázali podnes zanedbávanou schopnost přemístění. Jen tak se v místech relativního klidu podařilo shromáždit takový počet obyvatel, s jehož pomocí se po obnovení míru daří zahladit ztráty v nezvykle krátkých lhůtách. Poustky, jev typický pro 16. i 17. století, nelze vždy stereotypně interpretovat jako

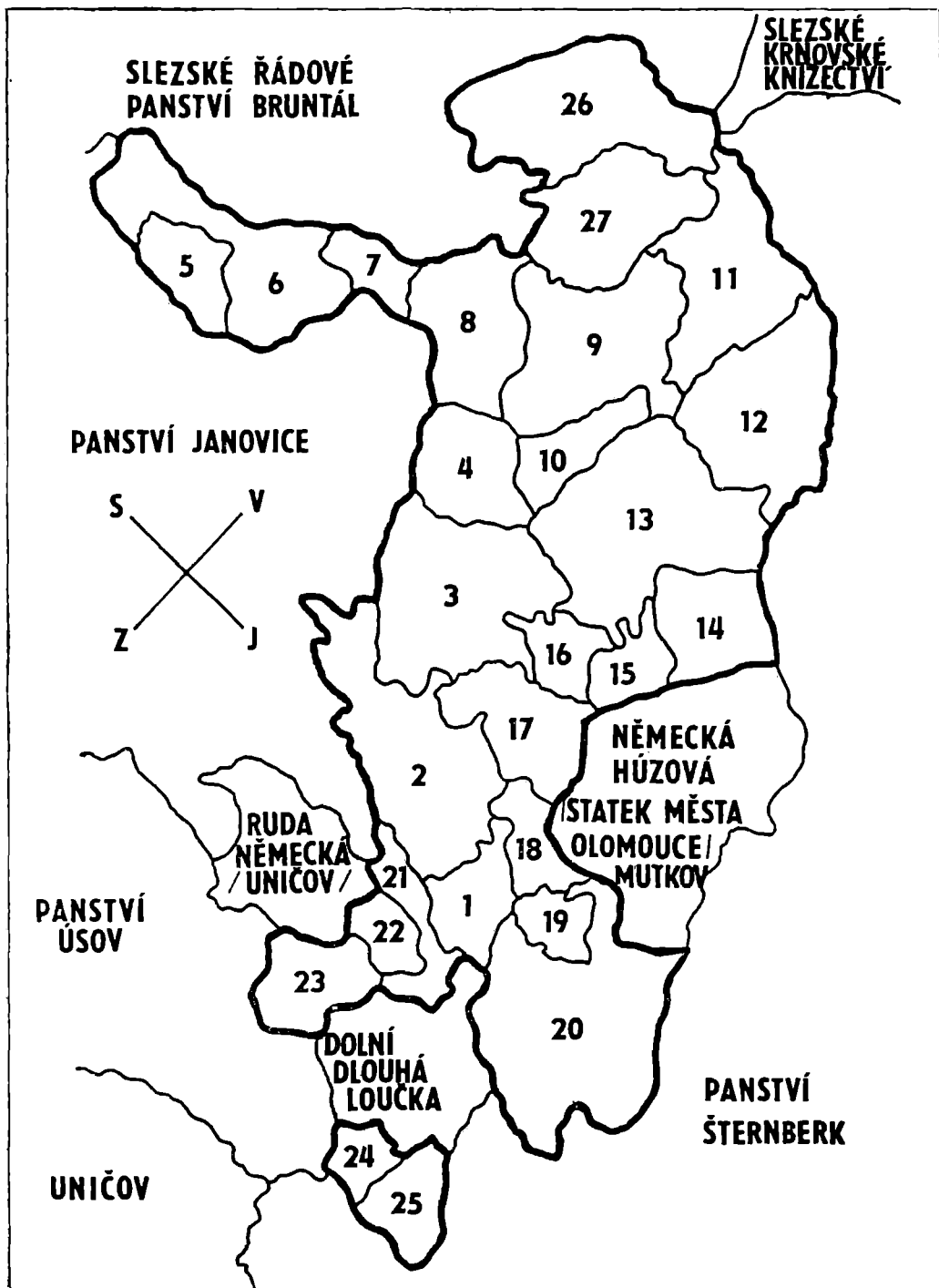
¹² DOZA/Mei 308. Ves Paseka, jež 1643 měla 58 poustek, 33 osedlých, z těch ale 30 zkažených (podle urbáře z r. 1618 85 míst), vykazala 1650 51 osedlých a 28 poustek, 1651 59 osedlých, 18 poustek, 1653 54 osedlých, 22 poustek, měla 1657 19 poustek, které lánový rejstřík 1678 evidoval jako „neugestifte“. Do r. 1670 byly obsazeny podle něj jen 4 místa (1660, 1668, 1669 a 1670) zbývající poustky dostaly hospodáře později: 1671 a 1672 po 1 gruntu, 1673 7 gruntů, 1674 4 grundy, 1675 2 grundy.

¹³ Na panství bylo shledáno 6 522 obyvatel, z nichž na 1 grunt připadalo 7,17 osob. Na ploše 1 km² bylo v průměru 31,1 obyvatel a 4,6 gruntu, soudě podle počtu 909 osedlých z roku 1678. DOZA/Mei 89/2.

¹⁴ Schleser Alois: *Beitrag zur Ortsgeschichte des Dominiums Eulenberg bis zum Jahre 1623*, Notizenblatt der hist. — stat. Section 1890, Nr 9, s. 70—71.

¹⁵ Na jaře 1650 vedle 492 žen bylo napočteno 1 227 dětí, tj. 2,4 krát více, 1651 661 žen a 1 349 dětí, tj. 2,1 krát více, 1653 631 žen a 1 316 dětí, koeficient 2,1. Ale 1662 846 vdaných a 260 osamělých žen proti 2 023 dětem při koeficientu 1,85. 1664 vedle 923 vdaných a 295 osamělých žen bylo dětí 2 321, koeficient 1,89. Teprve 1670 proti 1 050 vdaným a 289 osamělým ženám bylo 2 797 dětí, koeficient 2,1. V roce 1681 na 1 530 žen připadlo 3 098 dětí (1 573 synů a 1 525 dcer) při koeficientu 2,02. Námitky stran věkového limitu řádových statistik neobstojí, neboť podíl dětí na celkovém počtu obyvatel (45 až 50 %) je stejný i ve statistice z roku 1691, kde proti 3 599 dětem stojí 1 936 žen při koeficientu 1,86 a zápočet veškeré populace je zde nesporný. Toho roku v městě Bruntále bylo 560 žen a 1 134 dětí, koeficient 2,02 (celkem 2 426 duší). Panství Šternberk vykazalo 12 552 duší, z toho 5 391 dětí a 3 689 žen při koeficientu 1,49. DOZA/Mei 11/5.

PŘÍLOHA 1. ŘÁDOVÉ PANSTVÍ SOVINEC (1—27) A JEHO SOUSEDÉ V DOBĚ
VYBÍRÁNÍ MIMOŘÁDNĚ DANĚ Z HLAVY NA POČÁTKU ROKU 1691



místa lidu prostá či jako spáleniště gruntů, jejichž obyvatelé na následky takové pohromy zemřeli. Z toho plyne, že se i nadále musíme při vyhodnocení ztrát způsobených na populaci třicetiletou válkou držet těch nejspříznivějších odhadů, neboť jen tak lze vysvětlit i na jiných místech potvrzenou rychlou obnovu předválečných stavů a kvality.¹⁶

Vzápětí, co počet osob připadajících v průměru na 1 osedlý grunt dosáhl hodnoty mírového standartu,¹⁷ došlo na panství v dosavadním trendu obnovy ke zlomu, který je doprovázen v posledních desetiletích 17. století nejen úplným vyschnutím dosavadních zdrojů restituce, ale zároveň i přechodem populačního režimu k přirozenému růstu a obměnám, jež vykazují podstatně menší a pomalejší přírůstky. Svědectvím takového zlomu na panství i v jeho jednotlivých lokalitách jsou vrchnostenská příznání pořizená na panstvích Bruntál, Sovinec a Šternberk v lednu 1691 za účelem rozvržení mimořádné daně z hlavy.¹⁸ Sumář pro sovinecké panství čítá 20 stran běžného formátu a je v záhlaví úvodní strany nadepsán jako Beschreibung, was nach allergnädigsten kais. Befelch die Herrschaft Eülenberg an der ausgeschriebenen Kopfsteuer in allem und jedem betragen thut. Tento zvláště z demografického hlediska velmi hodnotný pramen eviduje na panství všechno přítomné obyvatelstvo.¹⁹ Chybí snad jen duchovní při zdejších 5 farnostech a jejich čeled.²⁰ Způsob evidence i pořadí prozrazují vertikální podobu struktury raněnovověké společnosti, jež až na okraj moderní doby bránila statistické evidenci, jak ji známe v po-

¹⁶ Byl by „kraj“ za války více poškozen než „hory“ a také restituce původních stavů byla pomalejší, příklad panství Nový Kunstberk, ležícího nedaleko Labe severovýchodně od Nymburka, svědčí rovněž o intenzivním procesu obnovy. I tu proti urbariálnímu stavu 143 osedlých (1595) bylo 1651 obsazeno jen 44 míst, ale již 1654 bylo v provozu 90 gruntů, 1660 117 gruntů, čímž byl obnoven stav z doby před švédským vpádem, 1678 tu shledali 147 osedlých. Také tu vrchnost využila pomoci osadníků z méně poškozených statků Lomnice a Vrchlabí. Pozornosti neujde rovněž nepoměr difference počtů narozených a zemřelých v tamní křínecké farnosti. Největších zisků bylo dosaženo před rokem 1700, naopak 1. polovina 18. století tu vykazuje zisky nepoměrně nižší. O tom Háza Z.: *Lidé na panství Nový Kunstberk 1595—1745*, disertační práce, Brno 1973, s. 99, 109 a 175.

¹⁷ V roce 1681 připadalo na 1 km² 31,1 obyvatel a 4,6 gruntu při průměrném obsazení 1 usedlosti 7,17 osobami. V roce 1618 bylo na ploše 1 km² asi 4,0 gruntu. Roku 1723 podle DOZA/Mei 239/1 to bylo 4,7 osedlých, 1793 v důsledku zakládání osad a méně kvalitních usedlostí již 7,7 domu a 1839 8,8 domu. Průměr na usedlost, dosažený r. 1681, však klesá (1793 6,36, 1839 6,88) a teprve roku 1848 dosáhne hodnoty 7,11. O tom má práce *Statistika osedlých a obyvatel na panství Sovinec*, SPFFBU C 40, 1993, s. 23—49.

¹⁸ DOZA/Mei 11/5. První má o této dani zmínku Pekař J.: *České katastry 1653 až 1789*, Praha 1932, s. 69. Týž materiál pro řadu českých panství vyhledal, zpracoval a ocenil Hofmann Gustav: *Populace Čech na sklonku 17. století*, Sborník archivních prací XLI, 2, 1991, s. 417—446.

¹⁹ Pekař J.: tamtéž na s. 69 uvádí, že částku 3 kr. platily všechny poddanské děti do 18 let věku. Podle Hofmanna G.: *tamtéž* s. 423—428, byly starší děti evidovány jako podruzi.

²⁰ Tehdy tu bylo 5 farností: Paseka, kam náležely Haukovice s Karlovem, Jiříkov s přífařeným Sovincem, Těchanovem a Křížovem, do Brunzejfu docházeli farníci z Lomnice, Tylova, Arnoltic a Vajglova, do Albrechtic z Frýdlantu a Stránské, do Dolní Moravice poddaní z její horní části a obojí Štáhle.

sledních dvou stoletích, a zároveň podává vysvětlení zajímavého způsobu evidence lidí cestou tzv. tří statistických kroků, skrze které bylo možno základní jednotku společnosti v populačním ohledu blíže specifikovat a zároveň asanovat do té podoby, jež užití matematických operací nebránila.

Obtíže související s evidencí obyvatel v tzv. protostatistickém období souvisely nejen s nedokonalostí stávajících metod vizitací, ale zejména se skutečností, že společnosti v moderním slova smyslu, která předpokládá občanskou rovnost, za vlády feudalismu nebylo. Obyvatelstvo se naopak rozpadalo ve množství malých společenství, jejichž náčelníci či tzv. senioři byli vzájemně spojeni nikoli svazky federací, nýbrž zvláštní hierarchií, která je vespolek podřazovala, v jiných však směrech jim vykazovala samostatné postavení. Jednotlivec, který byl naproti jiným osobám seniorem, mohl být vůči jinému vazalem a v podobném poměru se mohl nalézat i jeho senior.²¹ Tato právní forma, nalézající svůj původ ve franské říši a šířící se odtud výboji a německou kolonizací jihovýchodním směrem zhruba na linii spojující Terst s Petrohradem,²² se brzy prosadila ve všech hospodářských a sociálních poměrech a vedle již vzpomenutého směru horizontálního rozšíření prokázala časem i schopnost šířit se vertikálně až na samotné dno společnosti, kde je obyvatelstvo organizováno v rámci usedlostí nebo domácností, jež vedle členů rodiny seniora — hospodáře či tzv. Kernfamilie čítají podle kvality gruntu kolísající počet osob žijících na výměnku, v podruží a čeledníku. Jen v těch místech, kde vedle půdy zajišťovalo obživu domácnosti ještě provozované řemeslo, byla rodina hospodáře — mistra doplňována určitým počtem tovaryšů, chasníků a učedníků.²³

Model domácnosti západního typu, k jehož sestrojení zejména posloužila specifikace obyvatel města Bruntálu z roku 1691, ukazuje, nakolik se i ta sebedokonaleji statisticky pojatá tabulka vzdálila struktuře, která byla imanentní raněnovověké společnosti. Je sice pravda, že se v určité lokalitě vedle 83 mužů podle výsledků statistické iniciativy vrchnosti v podobě tzv. druhého statistického kroku²⁴ nalézalo dále 94 žen, 179 dětí,

²¹ Tak definuje feudalismus *Ottův slovník naučný, díl IX, s. 148*. Vertikální strukturu společnosti po způsobu stavby 9 andělských kůrů respektují i dobové výkazy majetku a osedlých. Mitterauer Michael: *Grundtypen alteuropischen Sozialformen. Haus und Gemeinde in vorindustriellen Gesellschaften*, Stuttgart 1979.

²² Prostor našeho zájmu leží v těsné blízkosti této linie, která dělí Moravu ve dvě půle nestejně velikosti. Na území našeho státu vstupuje poblíž Krnova, Olomouc leží od ní směrem na jihovýchod, Brno na severozápad, území Moravy opouští mezi Mikulovem a Znojmem.

²³ Specification der lebendigen Seelen bei der Stadt Freudenthal. Anno 1691, DOZA/ Mei 11/5 zavedl pro specifikaci osob příslušejících k řemeslné živnosti kolonku nadepsanou Handwerkspursch, tj. chasa, kam náleželi tovaryši (Geselle), učedníci (Lehrjunge) a blíže nespecifikovaní chasníci (Pursch).

²⁴ Jde o počty obyvatel Kočova a tato dílčí sumarizace, skrze kterou byla již částečně asanována původní struktura obyvatel charakterizovaná modelem domácnosti západního typu, vznikla ze soupisů hospodářů (výměnkářů a podruhů) a k nim specifikovaných počtů žen, dětí a čeledi obojího pohlaví. Dílčí sumarizace sloužila vrchnosti jako nezbytný mezistupeň pro vyhotovení statistických tabulí, jichž se v archivu dochovalo nejvíce.

2 malí pacholci, 1 velká a 15 malých děveček, kteří vykazují v soupisu stejnou výši ročního platu nebo stejnou povinnost odvodu mimořádné berně z hlavy, toto řazení však podobně jako sebelépe sestrojená tabulka spíše zamlžuje než odráží strukturu společnosti, neboť ta byla vertikální v tom smyslu, že každá děvečka či čeledín byli v první řadě integrálními členy domácnosti toho hospodáře, v jehož osobě byl na gruntě organizován proces produkce, spotřeby a reprodukce a jenž tuto základní společenskou jednotku reprezentoval směrem k obci a prostřednictvím té k panství a jejímu majiteli.

Všimněme si proto vedle sestavené tabulky blíže i způsobu evidence obyvatel v té podobě, jak ji pro panství Sovinec nejpozději v lednu 1691 zachytil a sumarizací uzavřel neznámý autor.²⁵ Úvodních 6 stran — celá jedna třetina elaborátu — bylo věnováno popisu té části obyvatel, která nalézala obživu při úřadech, živnostech a dvorech vrchnosti. První byla popsána domácnost ovdovělého hejtmana, jenž ze svého ročního platu 200 zlatých, vedle svých 2 dětí, knechta, děvečky,²⁶ ženy po vysloužilém vojákovi²⁷ a jejich 2 chlapců položil 16 zlatých a 9 krejcarů daně.²⁸ Rovněž ovdovělý duchovní, mající platu 100 zl., vedle 8 dětí, velké a malé děvečky odvedl celkem 15 zl. 39 kr. Obročný, zastávající rovněž úřad zastupujícího purkrabího, měl platu 116 zl. a vedle choti s dítětem, knechta, 2 velkých a 1 malé děvečky odvedl 11 zlatých 45 krejcarů. Polesný z platu 74 zl. vedle manželky a děvečky složil 5 zl. 54 kr. Poněkud kuriózním²⁹ je zápis nedlouho předtím zemřelého kontribučního písaře Fridricha Dittricha, jehož úřad zůstal zatím neobsazen. Poněvadž ale zůstal kontribučnímu úřadu dlužen 220 zl. a v jejich vrácení nelze doufat, ač sobě nestačil vyzvednout plat předem, neklade nic. Kancelářský sluha odvedl z platu 23 zl. vedle své choti a děvečky 2 zl. 4 kr. Písař při hamrech položil z platu 28 zl. vedle choti, mládence při hamrech, knechta, velké a malé děvečky 4 zl. 9 kr. Všech hutníků při tom hamru bylo 24 a každý z nich odvedl 18 kr. K nim náleželo 21 žen a 47 dětí. Ti všichni platili 13 zl. 52 a půl kr. Hospodářský písař při dvorech a pivovaru v Horní Dlouhé Louče a Horní Sukolomi odvedl z platu 58 zl. vedle své choti, dítěte a děvečky 5 zl. 25 kr. Sládek, jenž měl platu rovněž 58 zl., vedle choti a 4 dětí, pivovarského stárka a mládka, kteří měli platu celkem 93 zl., a 2 děveček odvedl daň ve výši 12 zl. 36 kr. Bednář z platu 58 zl. a své choti odvedl 4 zl. 21 kr. Zahradník, jehož plat vynášel 23 zl., vedle své choti, 3 dítek a malého pacholka, jenž neměl žádného platu, odvedl 2 zl. 37 kr. Mýtný ze Sovince, jenž byl zároveň obecním písařem a měl platu 26 zlatých, vedle své choti odevzdal 1 zl. 57 kr. Mýtný z Horní Dlou-

²⁵ Soupis jsem našel v DOZA/Mei 11/5 na jaře 1991 a kopíroval s laskavým svolením vedoucího archivu dr. Bernharda Demela O. T. Podobně jako elaborát pro město Bruntál není přesně datován. Na šternberském panství byl soupis vyhotoven 24. ledna 1691.

²⁶ Von einer Dienstmagd, in deme die andere vorm heil. Advent geheirathet.

²⁷ Vor ein erlebte Soldaten Fr. so keinen Lohn hat.

²⁸ Hejtman platil 10 zl. (5 % platu), jeho 2 děti po 1/2, tj. 5 zl.

²⁹ Je jedinou osobou, která má v soupisu příjmení a jméno.

hé Loučky z 3 a půl zl. platu vedle své choti a 2 dítek platil jen 18 a půl kr.³⁰ Zámečník, jehož povinností mimo jiné bylo ošetřovat hodiny na zámku a měl za rok 12 zl., odvedl vedle své choti a 2 dětí 1 zl. 12 kr. Potrubný³¹ z platu 9 zl. vedle své choti a 6 dětí odvedl 1 zl. 19 kr. Branný³² ze 30 zl. vedle své choti a 2 dětí 3 zl. Placených střelců³³ bylo na panství 6 a měli celkem platu 58 zl. Vedle svých 5 manželek, 12 dětí a 3 malých děveček odvedli na dani 6 zl. 15 kr. Na zámku se nalézala posádka o síle 1 kaprála a 5 mušketýrů, kteří měli žoldu 182 zl., a vedle svých manželek³⁴ a 4 dětí odvedli na dani 14 zl. 57 kr. Čeledník při dvorech vrchnosti³⁵ sestával ze 6 šafářů, majících celkem 84 zlatých, jejich manželek, 13 dětí, dále tu bylo 9 knechtů s ročním platem 108 zl., 8 honáků, placených 64 zl., 4 ovčáci s manželkami, 3 ovčáctí mládenci s platem 24 zl. a 13 děveček, z nichž každá měla služného 7 zl. za rok. Byla tu rovněž nájemkyně panské vinopalny, jež se 2 chasníky³⁶ měla za rok 21 zl. Čeledník, čítající podle toho 69 osob, vynesl na dani z hlavy celkem 29 zlatých a 2 krejčary.

Sedmá strana soupisu byla věnována mlynářům, kterých se na panství nacházelo 13. Osm jich provozovalo své mlýny na stálé vodě, měli celkem 14 mlýnských kol, z nichž platili po 30 kr. Vedle svých manželek³⁷ a 16 dětí, 3 mlynářských knechtů, kteří platili po 30 kr., odvedly tyto mlýny na daň 14 zl. Na malé vodě bylo dalších 5 mlýnů, které však jen krátký čas mohly mlít a tak mlynáři z 5 mlýnských kol jen po 15 kr. daně platili. Vedle svých manželek a 10 dětí odvedli na daň z hlavy celkem 2 zl. 27 a půl kr.

Tamtéž dole je evidována i domácnost svobodníka, jenž bydlel v Pasece a jako zchudlý 80-ti letý muž nebyl podle připojené poznámky více svoboden než od povinnosti vrchnostenské roboty. Měl údajně pole třetí třídy a vedle své manželky, 4 dětí, knechta a malé děvečky odvedl na dani neuvěřitelných 8 zlatých a 18 krejcarů.

Ve zbývajících částech soupisu bylo způsobem tzv. druhého statistického kroku evidováno obyvatelstvo sedící a hospodařící na obci a rustikálu, jehož byla na panství drtivá většina.³⁸ V Sovinci, jenž byl městečkem pou-

³⁰ Platil méně než paušál poddaných, kde muž skládal 12 kr., žena polovinu a děti po 3 kr. Mýtný složil 10 1/2 kr. (5 % platu), jeho žena dala 5 kr. a dítě 3 kr.

³¹ Röhrenmeister.

³² Thorhütter.

³³ Schützen befindet sich auf der Herrschaft, so besoldet werden, sechse.

³⁴ Bei hiesigen Schloss ist 1 Corporal und 5 Musquetier, haben zue jährlichen Besoldung 182 Fr. darvon kombt 9 Fr. 6 kr., vor ihre Weiber 4 Fr. 33 kr. Poněvadž složily 1/2 částky, počítám jich 6.

³⁵ Meierhofgesindt.

³⁶ Die Brantdtwein Brennerin mit 2 Gehlflen haben zu Lohn 21 Fr.

³⁷ Počet mlynářů není uveden, neboť platba je realizována z počtu mlýnských kol, z nichž bylo daně po 30 kr. Ženy platí 1/2 této sumy. Odtud počítám na 8 mlynech 8 mlynářů a jejich 8 manželek.

³⁸ Takto evidují obyvatelstvo na Sovinci i knihy odevzdávacích protokolů z let 1653, 1664, 1670, DOZA/Mei 308.

ze podle jména,³⁹ bylo na gruntech a v podruží shledáno vyjma vrchnostenské čeledi, úředníků a mlynářů 23 mužů, 36 žen, 68 dětí, 5 honáků, 10 velkých a 1 malá děvečka, 2 tovaryši při řemesle, z nichž každý 30 kr. daně odvedl, tj. celkem 145 obyvatel, což vyneslo na dani 17 zl. 18 kr. Obec Těchanov,⁴⁰ čítající 37 mužů, 41 žen, 103 dětí, 4 malé pacholky a 8 malých děveček, položila 19 zl. 27 kr. Stránské, nejvýše položená lokalita panství, vykázalo 47 mužů, 57 žen, 149 dětí, knechta, 3 malé pacholky, 10 velkých, 2 malé děvečky a sumu 27 zl. a 57 kr. V Albrechticích, kde bylo roku 1970 shledáno pouze 96 osob, sedělo na gruntech deset let před koncem 17. století 46 mužů, 56 žen,⁴¹ 116 dětí, 2 knechti, 6 malých pacholků, 7 velkých a 1 malá děvečka. Ze všech 234 obyvatel bylo odvedeno 26 zl. 15 kr. Horní Moravice měla obyvatel 228, z nichž bylo 40 mužů, 50 žen, 108 dětí, 3 knechti, 3 malí pacholci, 8 velkých a 6 malých děveček. Odvedeno bylo 25 zl. 6 kr. Dolní Moravice měla 86 mužů, 113 žen, 213 dětí, 9 knechtů, 24 malých pacholků, 22 velkých a 5 malých děveček, při řemesle 7 tovaryšů. Proti nynějším⁴² 259 obyvatelům tato horská obec, položená ve výši 600 m nad mořem, užívala tehdy 483 lidí, kteří složili 63 zl. 57 kr. V Malé Štáhli evidovali 21 mužů, 28 žen, 51 dětí, 4 malé pacholky, 3 velké a 5 malých děveček, všichni odvedli na daň 12 zl. 48 kr. Nedaleká Velká Štáhle vykázala 57 mužů, 71 žen, 156 dětí, 5 knechtů, 10 malých pacholků, 11 velkých a 10 malých děveček a složila 38 zl. 9kr. V městečku Frýdlantu napočítali vedle 78 mužů, 103 ženy, 189 dětí, 3 knechty, 4 malé pacholky, 11 velkých děveček, 7 tovaryšů a 3 neženaté nádeníky, všech bylo 401 osob a odvedli 46 zl. 36 kr. Ve Vajglově bylo 24 mužů, 33 žen, 89 dětí, 1 knecht, 5 malých pacholků a 2 děvečky, všech 154 osob odvedlo 15 zl. 21 kr. Největší přírůstky vykázaly před rokem 1691 dvě lokality panství položené na jeho východní straně při hranici s panstvím Šternberk a v těsném sousedství se zbožím krnovské lichtenštejnské komory. Byla to Lomnice a Tylov, kde v uplynulých 9 letech přibylo 387 obyvatel. Tylov měl 38 mužů, 45 žen, 93 dětí, 3 knechty, 5 malých pacholků, 7 velkých a 8 malých děveček, všichni odvedli 24 zl. 6 kr. Lomnice vykázala proti 104 mužům více jak dvojnásobek, tj. 210 žen, ale zase jen 274 dětí, 6

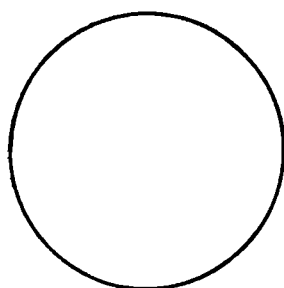
³⁹ Im Städtel Eulenberg, so zwar nur den blosen Nahmen hat. Stejně byla snižována kvalita osedlých na sousedním šternberském panství u městeček Domašova a Berouňa z důvodu nižší taxy daní.

⁴⁰ Tato strana je nadepsána... Folgen die Gemeinen und Dorfschaften. Jako vsi jsou zapsány Těchanov (Im Dorf Zechan) Albrechtice, Malá a Velká Štáhle, Vajglov, Tylov, Veverí, Jiříkov, Křížov, Paseka, Karlov, Plynkout a Horní Sukolom, jako obce (in der Gemein) Horní Dlouhá Loučka, Křivá, Dolní Sukolom, Kočov a Valšov, zbývající lokality jsou zapsány jako Stránské (zu Zechitz).

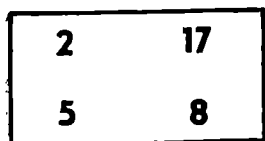
⁴¹ Zvláštností soupisu je blíže nevysvětlené použití dvojího označení žen pomocí pojmů „weiber“ (v Sovinci, Těchanově, Stránském, Dolní Moravici, Vajglově, Brunzejf, Arnolticích a Kočově) a „weibsbilder“. Je-li dnes pojem „weiber“ užíváno v pejorativním smyslu, potom na sklonku 17. století, kdy pojem „Frau“ náležel ženě určitého stavu, měl termín „weiber“ zhruba týž obsah jako moderní „Frau“ a „weibsbilder“ (baby či babice) mělo týž smysl jako moderní užívání pojmu „weiber“.

⁴² *Retrospektivní lexikon obcí ČSSR*, Praha 1978, I, 2, s. 809, roku 1970.

PŘÍLOHA 2. MODEL DOMÁCNOSTI ZÁPADNÍHO TYPU A JEJÍ STRUKTURA
V ROCE 1691 NA SOVINCI



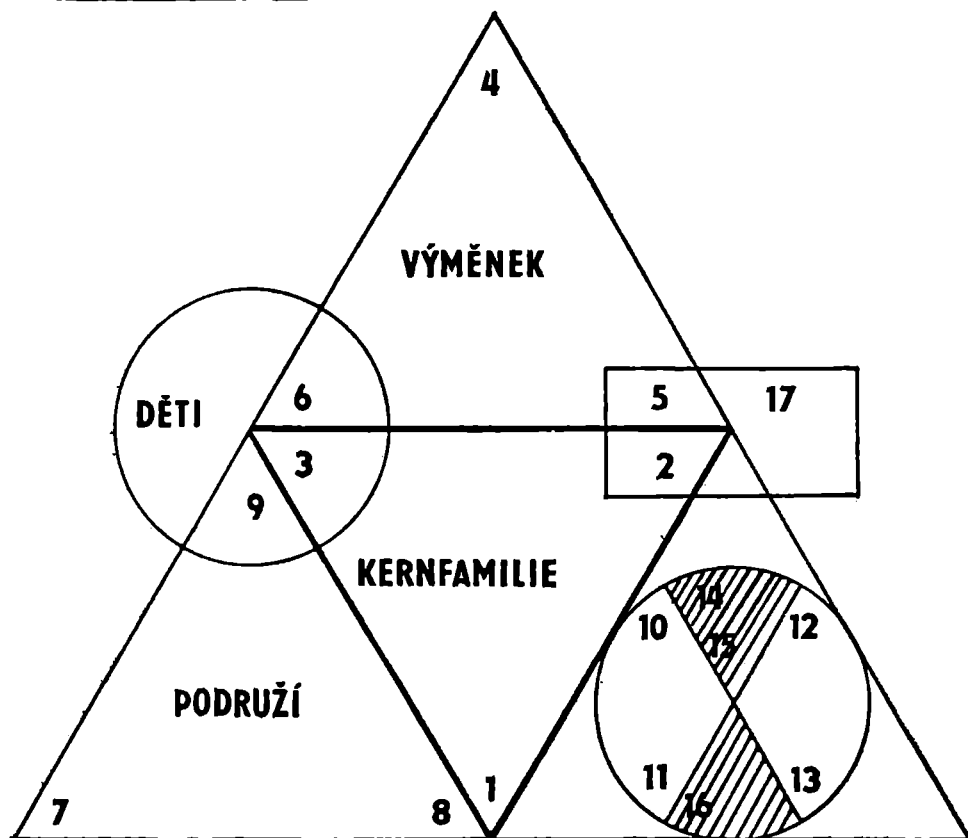
DĚTI A
OSOBY
NEMAJÍCÍ
PODÍL NA
REPRODUK-
ČNÍM
PROCESU



ŽENY



ČELEĎ
CHASA



1	HOSPODÁŘ		
4	VÝMĚNKÁŘ	= MUŽI =	1496 osob tj. 19,3 %
7	PODRUH		
9 6 3	D Ě T I	=	3599 osob tj. 46,3 %
2	HOSPODYNĚ		
5	VÝMĚNKÁŘKA	= ŽENY =	1936 osob tj. 25,0 %
17	OSAMĚLÁ ŽENA		
8	PODRUHYNĚ		
10	ČELEDÍN + 13 SKOTÁKŮ	=	109 osob tj. 1,4 %
16 11	PACHOLEK MALÝ + UČEDNÍCI	=	204 osob tj. 2,6 %
12	DĚVEČKA VELKÁ	=	260 osob tj. 3,5 %
13	DĚVEČKA MALÁ	=	120 osob tj. 1,5 %
14	TOVARYŠ	=	28 osob
15	CHASNÍK + 3 NÁDENÍCI	=	5 osob tj. 0,4 %
16	UČEDNÍK		
		CELKEM	7757 osob tj. 100,0 %

knechtů, 16 malých pacholků, 14 velkých a 2 malé děvečky, všech 628 osob odvedlo 61 zl. 6 kr. Třetím evidovaným městečkem panství byl Brunz ej f, tehdy největší lokalita panství a také důležitá křižovatka 3 důležitých tratí a přeprahů. Bylo tu shledáno 159 mužů, 210 žen, 351 dětí, 15 knechtů, 17 malých pacholků, 24 velkých a 8 malých děveček a rovněž 9 tovaryšů. Ze všech 794 osob byl rovněž odveden rekordní počet 98 zl. 57 kr. Naproti tomu v Arnolticích, při hranici panství s Německou Húzovou, bylo jen 43 mužů, 42 žen, 92 dětí, knecht, 8 malých pacholků, 7 velkých a 4 malé děvečky, všech obyvatel 197, kteří odvedli 23 zl. 33 kr. Vedle ležící Veverří vykázalo celkem 74 obyvatel, z toho 17 mužů, 17 žen, 33 dětí, knechta, 3 malé pacholky a 3 děvečky, kteří seděli na 11 gruntech a odtud odvedli 9 zl. 18 kr. V Jiříkově bylo 52 mužů, 66 žen, 116 dětí, knecht, 9 malých pacholků, 10 velkých a 6 malých děveček, celkem 266 osob, které položily 30 zl. 48 kr. Křížov vykázal proti dnešním 72 obyvatelům 22 mužů, 27 žen, 44 dětí, 3 knechty, 4 malé pacholky, 4 velké a 7 malých děveček, celkem 111 osob, které kladly 15 zl. 6 kr. Sousední Karlov měl proti nynějším 16 dokonce 132 lidí, z toho 25 mužů, 32 žen, 70 dětí, 2 malé pacholky, 2 velké a 1 malou děvečku, kteří kladli 13 zl. 12 kr. V nížině položená P a s e k a spolu s 8 zahradnickými domky v Haukovicích na ploše dnešních asi 2 158 ha měla roku 1691 147 mužů, 192 žen, 337 dětí, 8 knechtů, 26 malých pacholků, 25 velkých a 11 malých děveček, celkem 757 lidí odvádějících 89 zl. V Horní Dlouhé Louče bylo na obci a rustikálu shledáno 47 mužů, 55 žen, 124 dětí, knecht, 3 malí pacholci, 12 velkých, 5 malých děveček a 3 tovaryši, celkem 260 lidí participujících na dani 29 zl. 36 kr. V Křívě, na hranici panství s uničovským zbožím v Německé Rudě, bylo shledáno 24 mužů, 32 žen, 63 dětí, knecht, 6 malých pacholků, 4 velké a 2 malé děvečky, všech 132 obyvatel položilo 15 zl. 21 kr. V Plynkoutě by-

lo shledáno 54 mužů, 71 žen, 117 dětí, 2 knechti, 12 malých pacholků, 4 velké a 4 malé děvečky, všech osob 264, které odvedly 30 zl. 45 kr. Horní Sukolom měla vedle 36 mužů ještě 49 žen, 79 dětí, 5 velkých a 2 malé děvečky, 2 knechty a 1 malého pacholka, kteří odvedli 19 zl. 42 kr. V rovině nejvíce položená Dolní Sukolom měla dohromady 252 obyvatel, z toho 47 mužů, 60 žen, 97 dětí, 9 knechtů, 19 malých pacholků, 12 velkých a 8 malých děveček, kteří kladli 37 zl. 9 kr. Jako poslední byly evidovány 2 vsi položené při hranici panství se slezským řádovým statkem Bruntál. V Kočově, jen několik kilometrů daleko od sídla řádové komendy, bylo napočítáno 83 mužů, 94 žen, 179 dětí, 2 malí pacholci, 1 velká a 15 malých děveček. Všech 374 obyvatel odvedlo 38 zl. 54 kr. V poslední z evidovaných obcí Valšově, jehož katastr z velké části lemuje tok řeky Moravice, bylo vykázáno při vizitaci 57 mužů, 64 žen, 128 dětí, knecht, 3 malí pacholci, 5 velkých a 6 malých děveček, všech osob dohromady 264, z nichž vrchnost odvedla 28 zl. 39 kr.

Na posledních dvou stranách před sumarizací počtů duší a odvedené daně z hlavy je pozornost věnována evidenci učitelů. První seděl v Brunzeju. Byl ještě svoboděn a za současný výkon úřadu obecního písaře pobíral platu 30 zl. Další učitel měl školu v Jiříkově, odkud z platu 26 zl. vedle své manželky a 4 dětí odvedl na dani 3 zl. 15 kr. Stejnou částku kladli učitelé z Dolní Moravice a Horní Dlouhé Loučky. Při 16 zl. ročního platu vedle svých manželek a 2 dětí to bylo 1 zl. 36 kr.; 16 zl. platu za rok obdržel rovněž učitel v Lomnici. Z něj vedle své choti položil 1 zl. 12 kr. Učitel v největší vsi panství Pasece měl služného 23 zlatých a vedle své choti a dítěte položil daně 2 zl. a půl kr. Nejmenší plat vykázal z učitelů na sovineckém panství učitel frýdlantský. Z pouhých 11 zl. 30 kr. vedle své ženy a dítěte položil jedinou zlatku.

Odhlédněme nyní od problematiky struktury obyvatel sovineckého panství a věnujme pozornost jeho počtům. Nejprve nás zaujme výsledek srovnání dat z roku 1691 se sumárem posledního předešlého sčítání, jež tu bylo realizováno před 9 lety 6. prosince 1681. Všimněme si nyní, k jakým změnám došlo v průběhu tohoto mezidobí a na základě takového srovnání pokusme se odhalit charakter zlomu, kterým panství právě v těchto letech procházelo. Podle soupisu z konce roku 1681 měl Sovinec s obojí Sukolomí, ale bez později připojených vsí Kočova a Valšova na ploše 20 954 ha celkem 6 522 duší. Po zápočtu katastrů obou obcí area panství dosáhne výměry 23 367 ha, na kterých v roce 1681 s obyvateli Valšova a Kočova bylo shledáno 7 142 osob, tj. asi 30,6 obyvatele na ploše 1 km². Po devíti letech tu vrchnost napočítala celkem 7 757 obyvatel⁴³ tj. o 615 více při nové hustotě ve výši 33,2 jedinců na 1 km². Poněkud nižší hodnotu zalidnění vykazuje toho roku i sousední panství Šternberk.⁴⁴ V uply-

⁴³ Na poslední straně soupisu uvedená sumarizace „von 7 678 Seelen gross und klein eingenommen worden Ein Tausend sechsundfünzig Gulden zwelf und ein halben Kreuzer“ je chybná. Peněz vybrali méně, zato obyvatel jsme napočítali 7 757. Za pomoc při této kontrole a stanovení definitivního sumáře děkuji L. Branné a H. Pospíšilové, posluchačkám historie FF MU, jež spolu se mnou s pramenem pracovaly v semináři historické statistiky na podzim 1992.

⁴⁴ Na 41 080 ha bylo 12 454 obyvatel při průměru 32,9 osob na 1 km².

nulých 9 letech činil na Sovinci roční přírůstek asi 68 jedinců. Dříve než si všimneme populačních zisků, ale i neméně častých ztrát v jednotlivých lokalitách panství, věnujme nyní pozornost porovnání právě zjištěných přírůstků s těmi, jichž bylo na Sovinci dosaženo předtím a potom.

Pro takové srovnání se můžeme díky nevídané aktivitě řádové vrchnosti vrátit až na sám počátek 50. let 17. století. Hned první 3 spisy z této doby, pořizené v rozpětí asi 40 měsíců v letech 1650, 1651 a 1653, nás informují o tom, že za tuto dobu válkou těžce poznamenané, ale již před odchodem Švédů rychle se zotavující panství vykázalo přírůstek ve výši 588 jedinců, soudě podle církevního seznamu pořizeného o velikonocích 1653 dokonce o 614 duší za 3 roky.⁴⁵ Podle statistiky z listopadu 1651 ale víme, že z uvedených sum bylo na panství v tomto termínu přítomno již 483 osob. I v následujících 11 letech, jež od sebe dělí výkazy knih odevzdávacích protokolů z let 1653 a 1664, mají evidované přírůstky nadále vysokou hodnotu. V tomto mezidobí bylo dosaženo zisku 2 033 osob, což by odpovídalo průměrnému růstu ve výši asi 180 jedinců za rok tj. asi 4—5 ‰.⁴⁶ Takový počet odpovídá tehdejší velikosti vsi Stránské, která roku 1664 vykázala počet 183 duší, nebo Horní Dlouhé Loučky, jež měla v té samé době 182 obyvatel. Mezi léty 1664 až 1670 můžeme v dosavadním tempu přírůstků zpozorovat již evidentní zpomalení. Za 6 let přibylo pouze 847 osob,⁴⁷ což by odpovídalo průměrnému ročnímu zisku asi 140 jedinců tj. asi 2—3 procenta více, než činil stav v předešlém roce. Následující jedenáctileté mezidobí, které z obou stran ohraničují vrchnosten-ská přiznání z let 1670 a 1681, vykazuje v tomto ohledu zisky ještě hubenější, neboť za celé toto období přibylo na panství pouhých 707 obyvatel. Přepočteno na průměr zisků v jednotlivých letech činil nárůst pouze 64 osob, tj. asi 1 ‰. Onen rapidní pokles tempa dosavadního růstu počtu obyvatel jistě souvisel se skutečností tehdy již úplně vyhaslého zdroje předešlých populačních zisků, jenž čerpal z reemigrantů a obyvatel válkou ne tak postižených panství. Nelze rovněž nepřipomenout, že právě na přelomu obou mezidobí v roce 1670 vrchnostenští úředníci na celém panství napočítali proti 827 osedlým, z nichž bylo 23 fořtů a rychtářů, 76 měšťanů (54 v Brunzejfu a 22 ve Frýdlantu), 192 láníků (29 v Lomnici a po 25 ve Stránském a v Albrechticích), 194 půlláníků, 114 pěších robotníků tj. celkem 599 pravých osedlých a dále ještě 228 domkařů a zahradníků, pouhé 3 poslední poustky. A právě tehdy činila sídelní hustota na panství 4,0 gruntu na 1 km², tedy tu samou hodnotu, jakou jsme tu vypočítali pro

⁴⁵ Proti 2 347 lidem ze 4. dubna 1650 bylo tu v listopadu 1651 2 830 duší, na velikonoce 1653 2 961 komunikantů a v srpnu téhož roku dle výkazu světské vrchnosti 2 935 duší. DOZA/Mei 88/3, 88/2, 308.

⁴⁶ Proti stavu ze srpna 1653 přibylo na panství za 11 let a 3 měsíce 59 % obyvatel. Panství mělo 4 968 duší. DOZA/Mei 308. Tak vysoké tempo restituce původních počtů potvrzuje též soupis z r. 1662, kdy tu bylo bez obojí Sukolomi 4 488 osob.

⁴⁷ DOZA/Mei 308. Roku 1670 mělo panství s obojí Moravicí 5 815 duší.

PŘÍLOHA 3. STAV A STRUKTURA OBYVATEL NA PANSTVÍ

č.	PLOŠNÁ VÝMĚRA	VÝŠKA V M NAD MOREM	MAJÍ PLATU ZA ROK ZL.	200	100	116	74	23	58	14	30	58	23	12	9	3-- 8.15	1.28	29	84	-18 -18	10
			PLATÍ DANĚ NA HLAVU	10.- 5.-	5.48		3.42 1.24	1.9 2.54	-42 1.30	2.54 1.9	-36 -27	1.28 4.12	-18 -18	-30							
			M U Ž I																		
			HEJTMAN DUCHODNÍ	OBROČNÍ- PURKRABÍ	POJEZDNÝ HAM. PÍSAŘ	(K. SLUHA) SLADEK	BASTYŘ BRANNÝ	BEDNÁŘ ZAHRAĐNIK	ZAMEČNÍK POTRUBNÝ	SVOBODNÍK (MLYNÁŘ)	(MÝTNÍ) SAFÁŘI	HAMERNÍK (NADENÍK)	TOVARYŠ (CHASNÍK)								
1	505	445	Sovinec ***	2	1	2	1 (1)	2	2	2	(8) (3)	6 (1)	24	(2)							
2	1567	577	Téchanov ****											2							
3	1685	655	Stránské																		
4	678	630	Albrechtice																		
5	446	620	H. Moravice																		
6	1395	600	D. Moravice											7							
7	282	588	Malá Stáhle											7							
8	953	540	Vel. Stáhle																		
9	1391	535	Frýdlant										(3)	7							
10	531	550	Vajglov																		
11	1198	548	Tylov																		
12	1526	580	Lomnice																		
13	1878	595	Brunzejf											9							
14	736	624	Arnoltice																		
15	344	580	Veverí																		
16	354	610	Kněžpole *																		
17	757	600	Jiříkov																		
18	345	540	Křížov																		
19	266	568	Karlovo																		
20	2158	277	Paseka **																		
21	330	398	H. Dl. Loučka								1	(1)		3							
22	303	398	Křivá																		
23	614	285	Plynkout																		
24	254	248	Hor. Sukolom																		
25	458	242	Dol. Sukolom																		
26	1440	554	Kočov																		
27	973	520	Valšov																		
23367 ha			C E L K E M	2	1	2	3	2	2	2	14	8	27	30							

VYSVĚTLIVKY: * poplužní dvůr

** s Haukovicemi

rok 1618. Dále pro rok 1670 zjištěný počet 27,4 obyvatel na 1 km² a 6,79 osob na jednu usedlost signalizuje blízkost termínu obnovení mírového, a tím i přirozeného stavu a kvality populace. V mezidobí let 1681 až 1691 průměrný roční zisk dosáhl částky 68 obyvatel, vyjádřeno však v procentech musíme i zde počítat když ne se stagnací, tedy opět s mírným poklesem. Přírůstky z těchto let čerpají z difference kvót porodnosti a úmrtnosti, jež nyní poklesla vyjádřeno mírou ročních procentuálních zisků pod 1 procento.⁴⁸

Ale i tento nepřilíš vysoký roční zisk nebyl trvalým znakem tempa přirozené populační obnovy panství v následujících letech. Bohužel právě pro léta následující sovinecký soupis z roku 1691 postrádáme srovnatel-

⁴⁸ Přírůstek za 9 let činil 615 osob, tj. 9% proti původnímu stavu.

SOVINEC VE SVĚTLE SOUPISU DANĚ Z HLAVY PRO ROK 1691

12 49		6		182 56		182 138				7		4		ROKU 1691 BYLO OD MALÝCH A VELKÝCH VZATO 1056 ZL. 12 a půl KR	
-36 2.27		-18		9.6 2.54		4.12 6.55		-12		-6		-21			-12
KNECHT (OVČÁCI)	MALÍ PACHOLCI	MUSKETÝŘI (STŘELCI)	(HONÁCI) UCITELÉ	OSTAŤNÍ	CELKEM	DĚTI		ŽENY				POČET OBYVA- TEL R. 1691	POČET OBYVA- TEL R. 1681	ZISKY-ZTRÁTY + -	
						%	CELKEM	CELKEM	ŽENY	DĚVEČKY					VELKÉ
		(6) e	(8)		105	42	144	97	69	22	6	346	337	+	
17 (4)	5		(5)	23	30	47	68	47	36	10	1	145		+	
	4			37	41	53	103	49	41		8	193	216	-	
1	3			47	51	55	149	69	57	10	2	269	220	+	
2	6		1	46	55	50	118	65	57	7	1	238	235	+	
3	3			40	46	50	108	64	50	8	6	218	229	-	
9	24		1	86	127	46	215	141	114	22	5	483	477	+	
	4			21	25	46	51	36	28	3	5	112	114	-	
5	10			57	72	49	156	92	71	11	10	320	340	-	
3	4		1	78	96	47	190	115	104	11		401	483	-	
1	5			24	30	58	89	35	33	2		154	136	+	
3	5			38	46	47	93	60	45	7	8	199	122	+	
6	16		1	104	127	44	274	227	211	14	2	628	318	+	
15	17		1	159	201	44	351	242	210	24	8	794	728	+	
1	8			42	51	47	92	54	43	7	4	197	193	-	
1	3			17	21	45	33	20	17	3		74	83	-	
1	9		1	52	63	45	120	83	67	10	6	266	241	+	
3	4			22	29	40	44	38	27	4	7	111	102	+	
	2			25	27	53	70	35	32	2	1	132	130	+	
9	26		1	147	184	45	342	231	194	25	12	757	723	+	
1	3			47	56	48	126	78	60	13	5	260	235	+	
1	6			24	31	48	63	38	32	4	2	132	136	-	
2	12			54	68	44	117	79	71	4	4	264	281	-	
2	1			36	39	45	79	56	39	5	2	174	176	-	
9	19			47	75	38	97	80	60	12	8	252	267	-	
	2			83	85	48	179	110	94	15	1	374	401	-	
1	3			57	61	48	128	75	64	5	6	264	219	+	
100	204	12	20	1413	1842	46	3598	2316	1936	260	120	7757	7142		

**** obec a rustikál

*** domínikál

ného pramene.⁴⁹ Z let 1723 a 1733 dochované výkazy evidují počty osedlých a podruhů a také duchovenská příznání⁵⁰ postrádají náležitou úplnost a spolehlivost. Prvním skutečně srovnatelným pramenem je až moderně pojatá statistika vrchnosti z roku 1779, kde počet duší obojího pohlaví následuje počet rodin, v něž začala být objektivně vzato asanová-

⁴⁹ Dosavadní statistickou aktivitu řádové vrchnosti vystřídá v prvních dvou třetinách 18. století úplná absence materiálu tohoto druhu. Právem se nabízí vysvětlení, že početní aktivita, málo známá a ještě méně dokumentovaná na sousedních panstvích, byla v 17. století podnícena snahou restituovat původní počty lidí a setkáme se s ní — nyní ale v modernějším provedení — koncem 18. století, kdy v celé zemi lze pozorovat první známky přelidnění.

⁵⁰ Výkazy komunikantů z 18. století jsou v DOZA/Mei 89/2, 444/7.

na původní jednotka společnosti, tj. osedlost. Srovnáme-li data o počtu obyvatel v obou tentokrát od sebe značně vzdálených časových horizontech, zjistíme, že za dobu dlouhou 88 let přibylo v hranicích panství bez Dolní Dlouhé Loučky 1 tisíc 919 jedinců, tj. pouhých 21,5 osob ročně. V poměru k celkové sumě obyvatel tempo růstu odpovídalo ročnímu zisku 2 až 3 promilí. Vzhledem však k tomu, že léta devadesátá 17. století vykazovala nejspíš ze setrvačnosti zisky podstatně vyšší a naopak první desíletí 2. poloviny 18. století jsou i u nás ve znamení nového populačního režimu, charakteristického poklesem úmrtnosti dětí a kojenců při setrvalé výši natality, lze právem předpokládat, že celá první polovina 18. století byla na Sovinci v populačním ohledu téměř deficitní.

Počátky této krize, jejíž příčiny lze vedle ztráty dosavadní prosperity hospodaření a tím i přitažlivosti pro okolí hledat v chronické vyživovací krizi, jež nejen u nás souvisela s ještě malou efektivitou hospodářské techniky a rovněž s téměř úplnou absencí tvorby zásob potravin pro léta neúrody, můžeme v tomto kraji sledovat již prostřednictvím právě analyzovaného pramene z roku 1691. Již vzpomenuť přírůstek oněch 615 jedinců nebyl totiž ani zdaleka rozdělen rovnoměrně mezi všechny lokality panství. Zisky zasluhující pozornost vykazaly před rokem 1691 vlastně jen Lomnice⁵¹ a Sovinec.⁵² Ze zbývajících 13 ziskových lokalit stojí za zmínku ještě Tylov (77), největší osada panství Brunzejf (66), Stránské (49) a Valšov (45). Ve zbývajících obcích evidujeme zisky takřka zanedbatelné. Naopak v 11 osadách lze prokázat deficit, z toho ve Frýdlantu o 82 jedinců (týž počet měla roku 1681 nejmenší osada panství Veverí), v Kočově chybělo proti roku 1681 27 osob, v Těchanově 23, ve Velké Štáhli 20, v Plynkoutě 17, v Dolní Sukolomi 15 a v Horní Sukolomi 11 duší. A právě tato pozoruhodná nevyrovnanost zisků a ztrát, kterou před rokem 1691 na Sovinci a v jeho osadách pozorujeme prostřednictvím vrchnostenského přiznání, signalizuje přítomnost krize, jež se tu zejména v populačním ohledu ještě více prohloubila v první polovině následujícího století. Vedle důležité zmínky v díle Winfrieda Irganga⁵³ počátky krize a důležitý zlom v dosavadním populačním trendu dokazují i statistiky obyvatel města Bruntálu z konce 17. století. V roce 1691 tu vrchnost evi-

⁵¹ Proti 393 z roku 1664, 453 z roku 1670 a pouhým 318 z roku 1681. Přírůstek 310 obyvatel za 9 let je neobvyklý. Počet žen (210) je zjevně notně vysoký proti částce mužů (104) i dětí (274). Roku 1779 ves vykazala 136 rodin a 721 duší, 1793 873 duší a 128 domů. Nejvíce obyvatel tu bylo roku 1869, kdy ves tři léta před zřízením zastávky na nové zbudované trati Moravsko - slezské centrální dráhy vykazovala 1 180 obyvatel. O sto let později (1970) tu žila ani ne polovina (486).

⁵² V příštím století počty obyvatel městečka Sovince poklesnou, což lze vysvětlit skutečností, že roku 1691 byly sem počítáni všichni dominikalisté. Roku 1779 tu bylo 319 lidí, 1793 318 lidí, 1834 331, 1848 310 a teprve roku 1869, kdy stav i hustota populace na Sovinecku dosáhla vrcholu při průměru 70,3 osob na plochu 1 km², dnes jistě neuvěřitelných 502 jedinců proti 61 obyvatelům z roku 1970.

⁵³ I r g a n g W.: *tamtéž*, s. 179. Kapitola začínající právě zde nese výmluvný název Die wirtschaftliche Krise der neunziger Jahre.

dovala 2 426 jedinců, tj. o 461 více než koncem roku 1681, ale také o 564 více než v lednu 1695.⁵⁴ Absence nejstarší redakce úmrtní rubriky v řadě jinak dobře zachovalých matričních spisů bruntálské farnosti brání bližšímu osvětlení skutečnosti takového zlomu,⁵⁵ jehož příčiny však nespíš byly obecného charakteru.

DER ZUSTAND UND DIE STRUKTUR DER BEVÖLKERUNG AUF DER HERRSCHAFT EULENBERG IM LICHT DES KOPFSTEUERVERZEICHNISSES AUS DEM J. 1691

In der Studie wird eine Analyse des Bevölkerungsverzeichnisses, das am Anfang der 90. Jahre des 17. Jahrhunderts bei der Einhebung der ausserordentlichen Kopfsteuer angefertigt wurde, vorgelegt. Dank dieser Beschreibung, die Autor hat im Deutschenordens — Zentralarchiv gefunden, ist möglich fast gewisse Vorstellung über den damaligen Zustand und die Komposition der gesamten Population in Grenzen der Herrschaft Eulenberg gewinnen. Diese Ordensherrschaft schon am Anfang des 17. Jahrhunderts stellte mit den später beigefügten Güter Aichen (1629) und Unterlangendorf (1707) ein Hundertstel sowohl der Fläche, als auch der gesamten mährischen Bevölkerung. Trotz den besonders schweren Bevölkerungsverluste durch die Ereignisse des dreissigjährigen Krieges, die hier nicht nur eine vorzügliche Bevölkerungsverzeichnisse, aber auch zahlreiche Relationen bestätigen, wurde ehemalige Zustand und Struktur der Bevölkerung nicht später als am Anfang der 80. Jahre des 17. Jahrhunderts vorallem mit der Hilfe der eingewanderten Reemigranten ausgeglichen und erneuert.

Die Analyse des Kopfsteuerverzeichnisses orientiert sich zuerst auf die Komposition der Bevölkerung. Diese Struktur will Autor nicht nur mit der Hilfe der traditionellen statistischen Tabelle, aber auch durch das Haushaltsmodell (Beilage Nr. 2) vorstellen. In der ersten Hälfte der Bevölkerungsbeschreibung werden die einzelnen herrschaftlichen Angestellten, Beamten, Müller, Schulmeister, Freihöfer mit ihren Haushaltsangehörigen beschrieben. Der Nachtheil der Quelle in der zweiten Hälfte besteht darin, dass die einzelnen Kategorien meist verbunden werden, besonders Bauern, Gärtner, Ausgedinger und Hausgesinde in die Gruppe der Männer usw. Die Vertretung einzelner Kategorien ist folgend: Männer 19,3 %, Weiber 25 %, Kinder, die wurden nur bis 18 Jahre eingetragen, 46,5 %, Gesinde 9,0 % und Handwerkspursch 0,4 %.

Zum Schluss der Studie wird auch die Bevölkerungszahl erörtert. Kurz vor dem Ende des Monats Januar 1691 wurden in Gemeinen und Dorfschaften der Herrschaft Eulenberg auf der Fläche 23 367 ha insgesamt 7 757 Einwohner aufgezählt d.h. um

⁵⁴ DOZA/Mei 11/5. Tabella pro Anno 1694, podle níž měl Bruntál 895 osob mužského a 967 ženského pohlaví. Podle DOZA/Mei 89/2 vykázalo město koncem roku 1681 1 965 duší.

⁵⁵ V inventáři děkanských matrik ve StOA v Opavě chybí též spis pro bruntálské děkanství z roku 1691, čímž ztrácíme jedinečnou možnost kontroly jistě překvapující sumy duší města Bruntálu z počátku roku 1691, jak ji vykázal soubis berně podle hlavy.

615 Seelen mehr als bei der letzten Bevölkerungsbeschreibung im Jahre 1681. Die Bevölkerungsdichte zählte 33,2 Einwohner auf einen Quadratkilometr. Im Vergleich mit der bisherigen Geschwindigkeit des Bevölkerungszuwachses sank am Ende des 17. Jahrhunderts die jährliche Zunahme der Population unter dem Niveau 1 %. Damals die Bevölkerung der Herrschaft Eulenberg das stationäre Niveau erreichte und in künftigen Jahrzehnten der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts weist nur unansehnliche Veränderungen aus.